

Universitetas, mes ir socialinė atsakomybė

Albinas Bagdonas

(Vilniaus universitetas)

1. Įvadas

Filosofijos fakultetas – tradiciškas ir kartu netradiciškai keistas margumynas: psichologija (po fakulteto atkūrimo seniausia studijų ir tyrimų kryptis), sociologija, edukologija, ypatingai į realią praktiką orientuota kryptis – socialinis darbas, na ir pagaliau pati filosofija – ką tik išvardytų ir visų kitų mokslų motina. Įdomu, kad fakultete aplink filosofiją – išmintį mylintį mokslą – susibūrė jauniausieji jos vaikai, formaliai vėliausiai už kitus mokslus atsiskyrę nuo jos. Tiesa, viena kryptis – socialinis darbas – galgi yra net ne vaikas, o įvaikis, nes ši kryptis prasidėjo ne nuo filosofavimo ir ne nuo teorijų kūrimo, o nuo filantropiškos žmonių veiklos. Tačiau ir šios veiklos pavadinimas įvardija graikiškąjį *phileo* (*myliu žmogų*, kurio moksliskame rūšies pavadinime *Homo sapiens* irgi randame išminties paminėjimą).

Filosofijos fakultetas per 425 metus niekada nebuvo toks margas ir įvairus, koks yra dabar. Ir džiugu, kad šis margumynas turi priežastį susirinkti ir pašnekėti iš skirtingų *phileo* kopyltėlių. Psichologai, filosofai, socialinio darbo specialistai, sociologai ir edukologai net tarpusavyje, savo gildijų viduje, retokai aptaria rūpimus dalykus. Žinių potvynio ir interneto laikmečiu tiesiog nelieta laiko. O čia dabar esame visi kartu ir visų krypčių atstovai šnekame apie tai, kaip matome savo fakultetą ir universitetą. Jeigu nieko čia ir neprišnekėsime, jeigu niekas ir neatsižvelgs į tai, ką mes čia pasakysime, vis vien būsime bent bendrų kalbų pradžia padarę. Juk senovės išmintis, kurią visi taip mėgstame, sako: ***ne visada esame teisūs kalbėdami, tačiau visada esame neteisūs nekalbėdami.***

Mes čia esame Lietuvos seniausiojo universiteto – studijų ir mokslo kalvės – gražiausioje auloje. Mokome studentus, kuriame teorijas, atliekame empirinius tyrimus ir vykdome visokias kitokias universitetui priskirtas misijas. Tačiau perdėm mažai, ypač pastaraisiais metais, kuomet visas švietimas, taip pat ir aukštasis, patyrė ir patiria tiek reformų ir reformėlių, kuomet visa Lietuva – pagal gyventojų skaičių vidutinio didumo miestas – „pasidengė“ universitetais, kolegijomis ir institutais, kalbame apie tai, ką mes iš tikrųjų darome. Palikdami šį reikalą išoriniam auditui – biurokratinėms mokslo ir studijų kokybės vertinimo kontoroms (aš nesakau, kad jos nereikalingos), – mes tarsi nusiplauname rankas ir pamirštame svarbų išminties raiškos aspektą – **refleksiją** ir **savirefleksiją**. Kur mes judame su savo universitetinėmis studijomis ir tyrimais šiuo globalizacijos laikmečiu? Ar turime, jei taip, tai kokių, atsakomybių tautai ir žmonijai, kurių išlikimui tikrai yra iškilusių daug grėsmių, gal sunkiai suvokiamų, nes tų grėsmių poveikio individualiai savo tiesioginiais jūtimais kol kas nejaučiame?

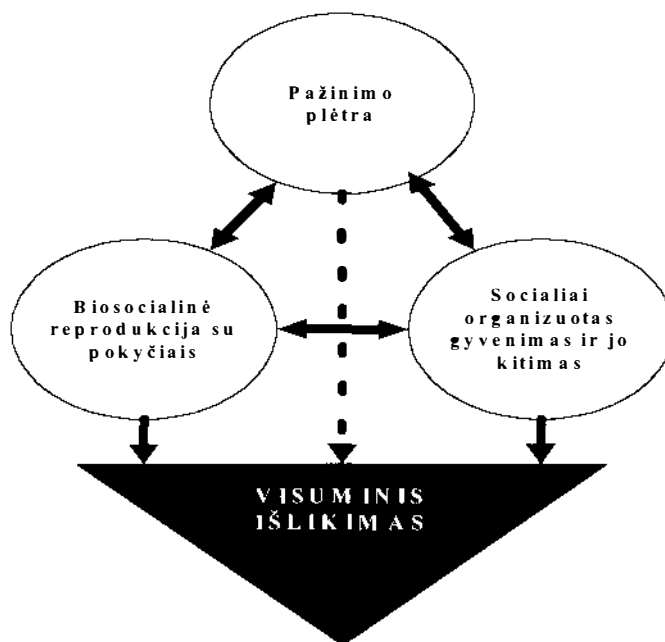
Nei šių eilučių autoriaus, nei visų čia mūsų progines kalbas sakančiųjų mintys ne tik globalinių, bet ir aukštojo mokslo, universiteto ar net fakulteto misijos problemų neišspręs. Šia savo mėgėjiška refleksija norėčiau tik atkreipti dėmesį į kai kuriuos mums visiems svarbius (tegu subjektyviai atrodančius) funkcionavimo aspektus. Susitelksime ties dalykais, nurodytais šios refleksijos pavadinime: **universiteto misija**, mus pačiais – **dėstytojais** – žmogiškųjų ir biurokratiškųjų transakcijų dalyviais ir mūsų bei mūsų universiteto (ir fakulteto) **socialine atsakomybe**.

Išsamiau besidomintiems universitetinių studijų klausimais siūlyčiau pasidomėti tarptautinės organizacijos, vadinančios save UNESCONVO – Aukštojo mokslo tyrimo draugija (The Society for Research into Higher Education; jos interneto puslapis: <http://www.srhe.ac.uk/srhe/>) leidiniais. Šio straipsnio literatūros sąrašė pateikti keli minėtos NVO leidiniai, kuriuos įsigijo ir VU biblioteka [1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13].

2. Universiteto misijos

Vilniaus universiteto statutas (2002), Universiteto raidos planai, kiti dokumentai pakankamai išsamiai ir konkrečiai įvardija misijas, tikslus ir uždavinius. Tuos dalykus galima perskaityti tiek popieriuje, tiek VU interneto puslapyje. Mums norėtusi žvilgtelėti į šią misiją iš globalesnių – tautos ir žmonijos išlikimo – pozicijų ir aptarti ją bendresnio pobūdžio kategorijomis, kurios oficialiems dokumentams gal ir netinkamos.

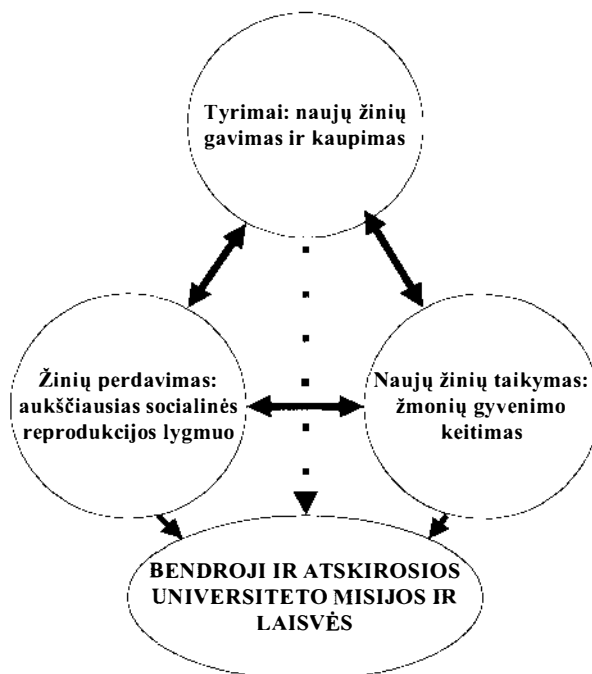
1 pav. pavaizduota pagrindinė triada – trys žmonių (atskiro asmens, *Homo sapiens* kaip rūšies, žmonijos, atskirų tautų ar kitokių žmonių bendrijų) funkcionavimo (buvimo, veiklos, gyvenimo ir pan.) aspektai. Visų trijų aspektų bendra strategija – **išlikimas**. Ligšiolinė žmonijos biologinė ir kultūrinė raida (arba biokultūrinė koevoliucija) buvo palanki išlikimui. Apie tai byloja nūdienių civilizacijų plėtros mastai. Prasidėjusi nuo elementaraus primatiškojo smalsumo instinkto tenkinimo, **pažinimo plėtra** – visapusiškas ir vis gilesnis fizinės, biologinės ir sociokultūrinės tikrovės (taip pat ir savęs) pažinimas – padarė žmogų Žemės ir jos artimiausio kosmoso viešpačiu. Gebėjimas ne tik biologiškai (tai gamtos duota), bet ir sociokultūriškai reprodukuoti į save panašius garantuoja pažinimo plėtros tęstinumą. Kiekvienas naujas gimęs žmogus yra nepakartojamas tiek biologiškai, tiek kultūriškai. Jis yra ne tik sukauptos biologinės ir kultūrinės patirties perėmėjas, bet ir plėtotojas. Vadinasi, **biosocialinė reprodukcija** yra reprodukcija su pokyčiais – žmonijos inovacijomis. Trečiasis komponentas – **socialiai organizuotas žmonių gyvenimas**, pradedant šeima, bendruomene ir baigiant tauta, valstybe ir pasauline bendrija. Apie žmonių socialinės organizacijos kitimą – jos demokratizaciją, humanizaciją ir kitus teigiamus ir neigiamus aspektus – taip pat prirašyta aibės publikacijų.

1 pav. Trys pagrindiniai žmonijos funkcionavimo aspektai, garantuojantys išlikimą

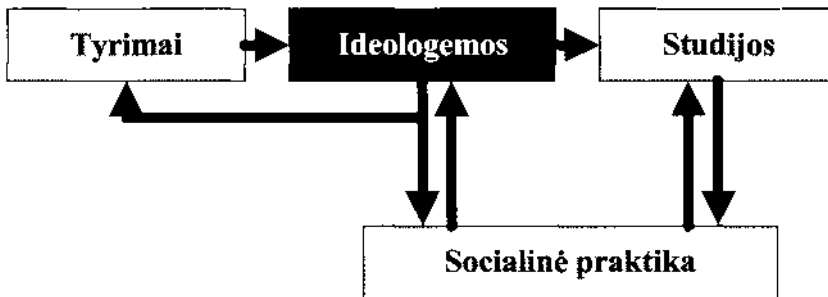
Vienas iš žmonių socialinės organizacijos aspektų – darbo pasidalijimas, prasidėjęs dar ikiistoriniu laikotarpiu (pvz., darbo pasidalijimas tarp lyčių). Žmonijos pažinimo ir socialinės organizacijos plėtra skatino sukauptų ir kaupiamų žinių perdavimo jauniems individams specializaciją. Ši specifinė, į mokymą orientuota veikla, vėliau susiskaidė į smulkesnes sritis. Jau mūsų eros XI a. iš *studia generalia* ir akademijų pradeda atsirasti pirmosios aukštosios mokyklos, turėjusios universitetui būdingų bruožų (pvz., Bolonijoje, Parmoje), o XIV a. įsitvirtina ir pati *universiteto* sąvoka tokioms mokymo įstaigoms įvardyti. Pagal Paryžiaus universiteto pavyzdį (įsteigtas 1215 m.) išgalėjo keturių fakultetų struktūra: filosofijos (arba parengiamasis menų) ir aukštesnieji – teisės, medicinos ir teologijos. Vėliau struktūrinė universitetų organizacija derinasi su tobulėjančia mokslo klasifikacija. Šitame darbo pasidalijimo tūkstantmetyje (jį būtų galima pavadinti švietimo ir universitetinio mokymo plėtos tūkstantmečiu) universitetams deleguotas funkcijas galima suskirstyti į tris dideles grupes (2 pav.): 1) tyrimų (naujų žinių gavimo ir kaupimo); 2) žinių perdavimo (aukščiausios pakopos žinių perdavimo – studijų ir mokymo organizavimo); 3) žinių taikymo žmonių socialinės organizacijos plėtrai, gyvenimo kokybei gerinti.

Vilniaus universiteto 2004–2006 metų strateginės veiklos plane (2 pav.) sugrupuotos misijos detalizuojamos ir transformuojamos į konkrečius tikslus (tiesa, manyčiau, nepelnytai tik paviršutiniškai paliečiama universiteto sociokultūrinė misija). Šiame dokumente universitetas vadinamas *institucija*. Remdamiesi šia kertine sąvoka, norėtume kiek perfrazuoti ir universiteto misijas. Bet kuri institucija realizuoja jai visuomenės (valstybės) deleguotas funkcijas, t. y. *institucionalizuoja* – realia tikrove paverčia tam tikrus socialinio gyvenimo aspektus (pvz., sukuria ir organizuoja sveikatos priežiūros ar socialinės paramos tvarką). Pagal susiklosčiusį darbo pasidalijimą universitetams deleguota: 1) **žinių institucionalizacija** – tyrimo duomenų pavertimas faktais ir žiniomis; 2) **studijų institucionalizacija** – aukščiausiųjų pakopų (bakalauro, magistrantūros ir doktorantūros) studijų programų kūrimas, tobulinimas ir realizavimas, t. y. aukščiausio laipsnio socialinės reprodukcijos plėtojimas; 3) **praktinė institucionalizacija** – žinių taikymas socialinei organizacijai tobulinti, mokymas dirbti praktinį darbą (o ne tik mokymas kurti naujas žinias).

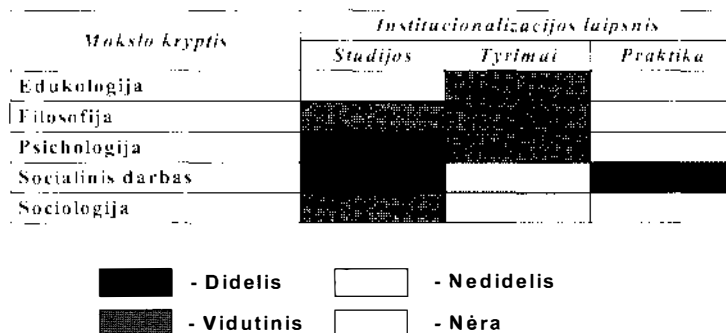
2 pav. Universitetui deleguoti trys socialinės reprodukcijos pagrindiniai komponentai, kurie smulkiau detalizuojami išvardijant misijas, tikslus, laisves ir t. t.

3 pav. pavaizduoti tų trijų institucionalizacijos aspektų ryšiai. Naujas idėjas, teorijas, studijų programas, socialinės realybės pertvarkos rekomendacijas ir pan. galima pavadinti **ideologemomis** (Ideologema – tai naujų žinių, modelių, studijų programų, teorijų ir pan. institucionalizacijos rezultatas). Naujų ideologemų kūrimo pagrindas – tyrimai (teoriniai, fundamentalūs, taikomieji, žvalgomieji, aiškinamieji ir t. t.). Naujos žinios, taip pat ir žinios, gautos tiriant socialinę praktiką, yra pagrindas kurti naujas studijų programas ir tobulinti jau esančias. Tas grįžtamasis ryšys turėtų būti pastovus ir nuoseklus. Deja, pasižvalgius po studijų programų margumyną atrodo, kad universitetai pamiršta ne tik kokybę ir efektyvumą, bet ir kai kurių studijų programų tikslingumą.

3 pav. Ideologemos tyrimų, studijų ir socialinės praktinės veiklos sąveikų tinkle

Trys universitetui deleguotos institucionalizacijos sritys. Kaip jas realizuoja Filosofijos fakulteto šešios mokslo ir studijų kryptys (tiesa, politikos mokslai neturi savo katedrai – dabar centrai – priklausančių studentų)? Objektiviūs institucionalizacijos efektyvumo kriterijus sunku suvienodinti. Jais galėtų būti studentų skaičius, atliktų tyrimų reikšmingumas (pasaulinis ir nacionalinis), kaštai vienam studentui pagal studijų programas, taikomųjų tyrimų rezultatų ir rekomendacijų diegimas, dalyvavimas keičiant visuomenės organizaciją (pvz., kuriant įstatymus, nacionalines programas, strategijas). 4 pav. pateiktas tik pavyzdys – mėginimas pavaizduoti, kaip galėtų atrodyti tokia institucionalizacijos reprezentacija pagal kryptis. Paveiksluke efektyvesnė institucionalizacija užtamsinta labiau, mažiau efektyvi – šviesiau. Didesniam objektyvumui pasiekti būtų galima atlikti ekspertinį vertinamąjį tyrimą, vertintojais galėtų būti fakulteto darbuotojai, mokslo ir studijų administratoriai bei praktikai.

4 pav. VU Filosofijos fakulteto pagrindinių studijų, tyrimo ir poveikio praktikai krypčių institucionalizacijos laipsnis (vieno asmens subjektyvaus vertinimo pavyzdys)

Mokslinės veiklos, studijų organizavimo ir praktinio taikymo efektyvumo kriterijų paieška – ne vieno fakulteto, kad ir garbaus savo amžiumi, reikalas. Pirmiausia sunkiai suderinama sociohumanitarinė ir gamtamokslinė priešprieša. Metodologiniu ir teoriniu požiūriais skiriasi socialiniai ir humanitariniai mokslai. Filosofui atrodo, kad sociologijos ar socialinio darbo dalykų dėstymas reikalauja menkesnio pasirengimo negu filosofijos dalykų dėstymas. Prie konkretumo ir naujovių siekimo įgudusiam socialinių mokslų atstovui atrodo, kad kapstymasis po kelių šimtų ar tūkstančių metų senumo tekstus ar savos filosofinės kalbos susikūrimas ir mėginimas bendrauti ja su kitais yra laisvų asociacijų ir interpretacijų sritis, t. y. tokio neapibrėžtumo sritis, kur dingsta ir moksliskumas, ir praktiškumas, ir apskritai kaip visa tai galėtų būti įrodyta ir patikrinta. Tokių kriterijų – net tarpdisciplininių, tarpkryptinių ir tarpkritinių – reikia. Klausimas, ar galima juos sukurti. Dabartiniai kriterijai sukurti ir toliau kuriami pagal gamtamokslinį fizikinio fundamentalizmo kurpalį. Matyt, tokių kurpalių ir jų variacijų reikėtų atskirai socialiniams, humanitariniams ir taikomiesiems (technologijų) mokslams. Paskui būtų galima užsiimti ir skirtingų kurpalių lyginimu. Pradžiai tam lyg ir padaryta (žr. rinkinį *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*, 2004).

Universitetas – tai ne tik *universitas doctorum et studentium* (daktarų ir studentų visuma – kaip buvo suvokiama viduramžiais). Šio žodžio šaknis su kitokiomis priesagomis ir galūnėmis turi daug kitokių formų ir reikšmių, viena iš kurių *universalumas* – visapusiškumas, tinkamumas, visuotinumas. 1998 m. vykusi UNESCO konferencija aukštojo mokslo plėtros klausimais universalumą apibūdino kaip svarbiausią universitetinio mokymo principą. Jis gali būti suskaidytas į daugybę smulkių aspektų, kurių dalį mes pamėginome įvardyti 1 lentelėje.

1 lentelė. Universitetinio mokymo universalumo principo raiškos aspektai

---

UNIVERSALUMAS tai:

• institucijos prieinamumas visiems, sugebantiems joje studijuoti; • mokymo ir tyrimų įvairovė; • žinių perdavimas ir asmenybės ugdymas; • tiesos ir teisingumo sklaida; • nacionalinės ir pasaulinės kultūros plėtra; • ryšių su kitomis institucijomis plėtra; • akademinės laisvės/autonomijos ir socialinės atsakomybės derinimas; • aukšti studijų ir tyrimų efektyvumo standartai; • lankstumas ir greitas reagavimas į iššūkius; • tarpasmeninių, institucijų vidinių ir tarpinstitucinių santykių skaidrumas;	• bendrosios ir profesinės etikos normų laikymasis; • profesinės kompetencijos ir dorovės principų derinimas; • kuriamų (institucionalizuojamų) žinių įvairovė; • žinių gavimo būdų įvairovė; • požiūrių ir nuomonių įvairovė; • tolerancija (pakanta); • skirtybių integracija; • santalka ir solidarumas; • lygių galimybių garantavimas; • sprendimų priėmimas ne tik balsavimu, bet ir debatų būdu ir t. t.
-

3. Mes

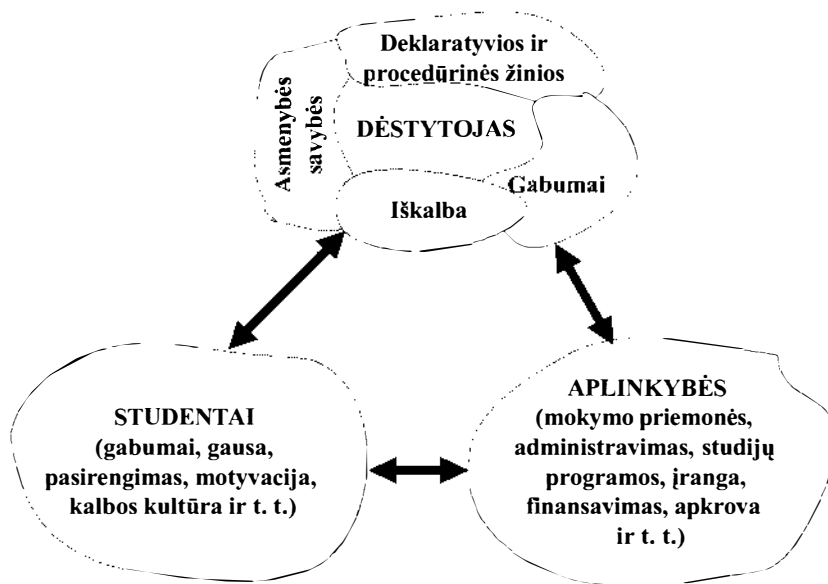
Universitetas – institucija su jai deleguotomis funkcijomis. O kas esame mes? Formaliai mes esame tos institucijos darbuotojai: 1) pedagoginiai darbuotojai; 2) mokslo darbuotojai; 3) administracijos, studijas bei mokslą aptarnaujantys ir ūkio darbuotojai. Dažniausiai pirmųjų dviejų punktų darbuotojai jungiami į vieną asmenį, atliekantį dvi pagrindines funkcijas – dėstytojo (studijų programų aptarnautojo) ir tyrėjo (žinių ideologemų kūrėjo). Nuo sovietmečio jau taip susiklostė, kad socialinių ir humanitarinių

mokslių fakultetai (taip pat ir Filosofijos fakultetas), skirtingai nuo gamtamokslinių fakultetų, yra labai nuskriausti, nes juose beveik 100 proc. darbuotojų atlieka šį dvigubą socialinį vaidmenį. Gamtamoksliniai fakultetai turi „grynujų“ mokslinių darbuotojų. Ši biurokратиškai reguliuojama tarpdisciplininė nelygė egzistuos, kol mokslas iš Lietuvos biudžeto bus finansuojamas pagal anksčiau sukurtas darbo vietas (čia turiu omenyje ir gausybę tyrimo institutų).

Nenorėčiau dėstytojų (bent jau daugumos) vadinti pedagogais: juk beveik 90 proc. mūsų niekas nemokė nei elementarios mokyklinės, nei aukštojo mokslo pedagogikos. **Kaip pedagogai esame savamoksliai.** Manyčiau, jog apskritai aukštojo mokslo studijos yra tapusios grynai biurokratiinių įstaigų reguliavimo sritimi, į kurią kartais įsispraudžia „suinteresuoti“ politikai. Šis reguliavimas (pvz., kokybės, studijų prioritetų, mokėjimo už studijas, dėstytojų kvalifikacijos) vyksta be jokio gilesnio mokslinio pagrindimo. Dėl to taip ir blaškoma tiek dėl studijų kaštų skaičiavimo, tiek dėl dėstytojų ir tyrėjų darbo kokybės kriterijų nustatymo, atliktų darbų reikšmingumo pripažinimo, habilitacijų ir pan. Visiškai yra sunykę universitetinių studijų tyrimai (išskyrus pavienes, empiriškai mažai pagrįstas refleksijas, pvz., kaip šita).

Mes kategorijai reikėtų priskirti ir įvairiausių studijų formų ir pakopų klausytojus, tradiciškai vadinamus studentais. Juk tai ne kažkokia bevardė masė, o konkretūs žmonės ir jų grupės – svarbūs mūsų sudėtingų transakcijų komponentai. Dar kartą primename, kad ir universitetai prasidėjo nuo *universitas doctorum et studentium*. Kaip mėginsime parodyti toliau, mūsų, dėstytojų, veiklos efektyvumas priklauso ne tik nuo mūsų profesinės ir savamoksliai įgytos pedagoginės kompetencijos, bet ir nuo klausytojų kokybės. Kitaip tariant, studentai yra ne tik žinių perdavimo – socialinės reprodukcijos – objektai, bet ir mūsų dėstytojavimo veiksniai.

Pažvelkime į kitą triadą, pavaizduotą 5 pav.: dėstytojas – studentai – aplinkybės. Apie pačias sąveikas mes kalbėsime vėliau. Čia atkreipiame dėmesį į dėstytojui priklausančius veiklos efektyvumo komponentus. Juos galima suskirstyti į 4 grupes: 1) bendrųjų ir profesinių žinių, taip pat ir mokymo metodų žinojimo; 2) kognityviųjų gabumų; 3) iškalbos; 4) asmenybės savybių.

5 pav. Pagrindinė triada: dėstytojas, studentai ir aplinkybės

2 lentelė. Dėstytojo veiklos efektyvumą lemiančios individualios savybės

<i>Gabumai</i>	<i>Žinios</i>	<i>Iškalba</i>	<i>Asmenybės savybės</i>
Intelektas	Deklaratyvios bendrosios	Kalbėjimo tempas	Tolerancija
Pastabumas	Deklaratyvios profesinės	Minties raiška žodžiu	Empatiškumas
Gera atmintis	Procedūrinės (įgūdžiai)	Minties raiška raštu	Išvaizda
Mąstymo savybės	Mokymo metodų žinios	Neverbaliniai komponentai	Refleksyvumas
Dėmesio savybės	Mokymo įgūdžiai	Kalbėjimo nuoseklumas	Kitų motyvavimas
Kūrybiškumas	Socialiniai įgūdžiai	Įtaigumas	Pažarba kitiems
Ir t. t.	Ir t. t.	Ir t. t.	Ir t. t.

Universitetas – socialinės reprodukcijos institucija. Vadinasi, mes – šios institucijos darbuotojai, ypač dėstytojai, esame lyg ir tų beveik 300000 jaunų žmonių tėviai, mokantys tiesų, žinių ir įgūdžių, mokantys juos pagaliau savo pavyzdžiu. Nežiūrint hipotetiškų (kartais gal ir realių) korupcijos prielaidų, neetiško elgesio, menko atsидavimo savo veiklai, dauguma (bent jau Filosofijos fakulteto) dėstytojų yra fanatikai to reikalo, kurį jie daro. Kitaip būtų sunku paaiškinti, kodėl gabūs, jauni, perspektyvūs žmonės darbuojasi ir prisiima ne tik deleguotas funkcijas, bet ir gana didelę, kad ir straipsniuose nenurodytą, atsakomybę už santykinai tokį nedidelį atlyginimą (palyginkime, pvz., profesoriaus ar katedros vedėjo profesoriaus atlyginimą su kokios nors ministerijos žemesniosios grandies valdininko, vos pradėjusio savo karjerą). Dėstytojo pagrindinė funkcija – ne „sukirsti“ studentą (kaip kartais pasitaiko), ne patikrinti, ką jis moka ar nemoka (kaip dažnai būna), o **išmokyti** būsimai profesijai svarbių dalykų. Dėstytojo elgsena, gyvenimo ir bendravimo būdas, sąžiningumas atliekant tyrimus, atsидavimas savo veiklai, disciplinai, fakultetui ir universitetui yra lyg ir **needucaciniai jo educacinės veiklos komponentai** (pagal analogiją su neverbaliniais kalbėjimo komponentais). Šių needucacinių komponentų visuma ir yra tai, ką mes įvardijame kategorija *būti pavyzdžiu*. Pavyzdys skatina studentą mokytis, kopijuoti socialiai teigiamas elgsenos manieras ar gyvenimo būdą. Geriausias atlygis dėstytojui galėtų būti situacija, kuomet į jo pastabą *O. Tamsta šiandien puikiai pasiruošei* studentas atsako: *Dėstytojau, man prieš Jus tiesiog būtų negražu nemokėti.*

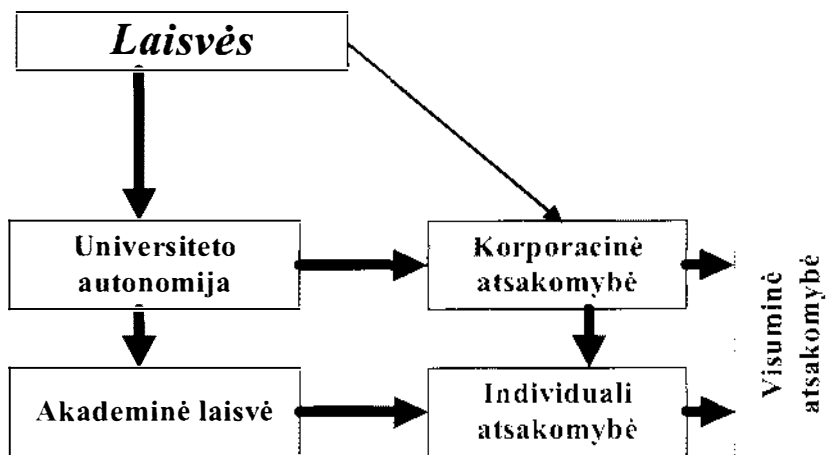
4. Laisvė ir atsakomybė

Visuomenė, deleguodama pakankamai svarbias jos išlikimui funkcijas, suteikia universitetams ir tam tikrų privilegijų: piniginės dotacijos, kai kuriais laikais atleidimas nuo mokesčių, patalpų studijoms ir tyrimams organizuoti skyrimas. Tačiau svarbiausios privilegijos yra tiek individualios (kiekvienam dėstytojui ir tyrėjui), tiek institucinės laisvės suteikimas. Pirmiausia nė vienoje viešojo sektoriaus įstaigoje nėra tokios nuomonių ir požiūrių įvairovės, kokia yra universitetuose. Tai svarbus universalumo raiškos aspektas. Antra, dėstytojui, kaip tyrėjui, paliekama laisvė rinktis tyrimams savo interesus ir kompetenciją atitinkančią sritį. Jis laisvas pasirinkdamas tyrimo metodą, planuodamas patį tyrimą. Ši tyrimų rinkimosi laisvė garantuota ir visam universitetui, ir jo padaliniams. Trečia, universitetas santykinai laisvas siūlyti studijų programas, o dėstytojui paliekama laisvė savo nuožiūra organizuoti jam patikėto dalyko dėstymą – taikyti kuo efektyvesnius to dalyko mokymo ir žinių tikrinimo būdus. Čia būtų galima vardyti ir daugiau laisvių, deklaruojamų ir įgyvendintų šiuolaikinės demokratijos valstybėse. Dėstytojams ir studentams galioja ir bendrosios žmogaus teisės, ir įvairiai formuluojami lygių galimybių principai.

Universitetui suteiktos laisvės vadinamos bendriniu žodžiu *autonomija*, kuri įteisinta įstatymo statusą įgijusiu *Vilniaus universiteto statutu* (2002). Dėstytojų ir tyrėjų laisvių įvairovė vadinama irgi

bendriniu žodžiu – **akademinė laisvė**. Tiek akademinė laisvė, tiek universiteto autonomija visuomenės dovanotos ne už dyką: tos laisvės numato ir didžiulę, pirmiausia paties universiteto reguliuojamą, **atsakomybę**. Mokymas, studijų organizavimas, fundamentalūs tyrimai visuomet orientuoti į ateitį. **Mes kuriame (reprodukuojame) žmogiškuosius išteklius ateities problemoms spręsti**. Vadinasi, mes turime ją numatyti, prognozuoti ir daryti viską kad būsima mūsų vaikų ir anūkų visuomenė a) susidurtų su kuo mažesnėmis neigiamomis mūsų veiklos pasekmėmis (deja, iki šiol žmonijai tai labai pavykdavo daryti) ir b) būtų deramai pasiruošusi spręsti iškilusias problemas (mes kartu su žemesniosiomis švietimo grandimis ją ruošiamo dabar). Dabartyje mūsų atsakomybė gali būti įvertinta veiklos efektyvumo kriterijais: dėstymo ir tyrimų kokybe, mokymo kaštais, gebėjimu motyvuoti studentus, įtaka visuomenės socialinei organizacijai ir t. t.

Laisvės ir atsakomybės sąsajos schemiškai pavaizduotos 6 pav. Universiteto autonomija suponuoja **institucinę (korporacinę) atsakomybę**, o akademinė laisvė – **individualią dėstytojo atsakomybę**, kuri popieriuje pareigybinės instrukcijos pavidalu nesurašoma, kaip tai daroma kokiose nors gamybos, administravimo ar paslaugų teikimo institucijose. Institucinės ir individualios atsakomybės integralas yra **visuminė universiteto atsakomybė**. Universitetas – intelektualių ir daug žinių sukaupusių žmonių institucija. O protas ir žinios visuomet kartu su atsakomybe: konkrečia – paskaitoje, seminare, mokant studentą daryti tyrimą, kuriant naujas technologijas ir bendresne, į ateitį orientuota atsakomybe, – perspėjimuose apie socialinės raidos pavojus, numatant iššūkius tautos išlikimui ar gyvenimo nepamatuotame pertekliuje pasekmes.

6 pav. Suteiktos laisvės ir socialinės atsakomybės variantai

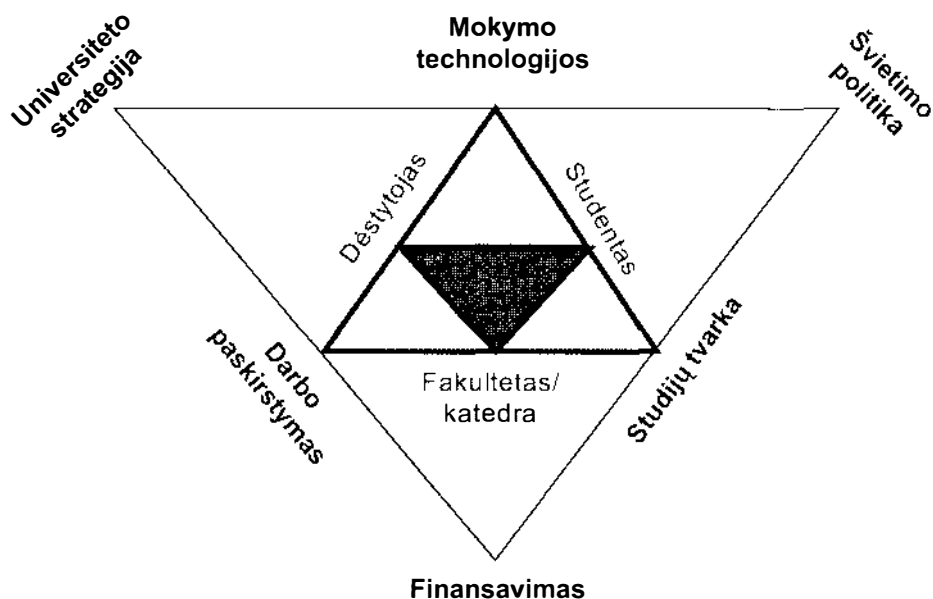
Akademinė laisvė ir atsakomybė sudaro nedalomą visumą, kurioje integruotai sujungiami:

- profesinė kompetencija;
- gebėjimas būti pavyzdžiu;
- reaktyvumas į pokyčius;
- lankstumas;
- refleksyvumas;
- studentų skirtybių priėmimas ir žinojimas;
- gebėjimas pasipriešinti aplinkybėms;

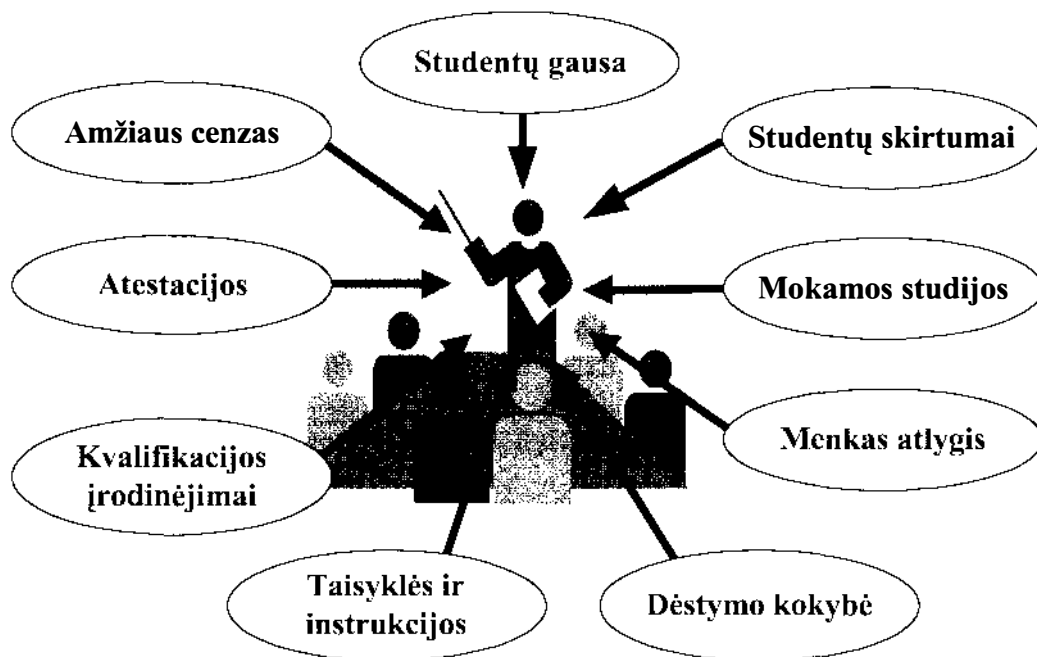
- tyrėjo sąžiningumas;
- iniciatyvumas;
- atvirumas ir skaidrumas;
- gebėjimas dirbti komandoje;
- buvimas katedros, fakulteto ir universiteto patriotu;
- pilietiškumas.

Visuomenės demokratėjimas didina laisves, o kartu ir atsakomybes. Įdomus paradoksas: kuo žmogus laisvesnis, tuo jis jaučiasi atsakingesnis (bent jau daugiau apie tai kalba). Tačiau ir visapusiškiausios demokratijos sąlygomis laisvė turi ribas. Pirmiausia tas ribas nubrėžia jau minėta atsakomybė. Antra, dėstytojai ir tyrėjai yra žmonės, turintys ir kitus savo funkcionavimo aspektus. Laisvė ir atsakomybė gali būti subjektyviai traktuojamos. Tos subjektyvios traktuotės turi būti kaip nors sunormintos ir įteisintos susitarimais, gairėmis, instrukcijomis, teisiniais aktais. Ir štai mūsų laisvės ir suvoktos atsakomybės atsiduria visokių reguliacijų, patarimų, pamokymų, nurodymų ir komandų tinkle. Diados *doctorum et studentium* pakliūva į aplinkybių voratinklio transakcijas. Mano, kaip dėstytojo, interakcijos su studentu – asmeniu, kuriam aš teikiu universitetinio mokymo paslaugas, priklauso ne tik nuo mano ir jo gebėjimų ar asmenybės savybių, bet ir nuo to, kokia mokėjimo už studijas tvarka, kiek valdžia atseikėjo universitetui pinigų deleguotoms funkcijoms vykdyti, kaip fakulteto dekanas perskirstė pinigus katedroms, kokia buvo mano atestacijos procedūra, ar spėjau aplenkti kitus ir atsinešti į auditoriją projektorių paskaitos medžiagai demonstruoti, kelis dalykus man priskyre dėstyti katedros vedėjas ir pan. 5 pav. pavaizduota triada virsta daugiasluoksne politriada (7 pav.). Vidinę pagrindinę triadą sudaro dėstytojas-studentas-fakultetas/katedra – trys komponentai, susieti tiesioginiais ryšiais. Pagrindinę triadą supa mokymo technologijų, studijų tvarkos ir darbo paskirstymo triada, o pastarąją – bendras finansavimas, universiteto strategija ir švietimo politika. Būtų galima nubrėžti ir tam tikrą metatriadą, aprėpiančią pavaizduotąsias 7 pav. (pvz., šalies plėtros vizija, ES direktyvos ir tarptautinis mokslo ir studijų progresas).

7 pav. Dėstytojas politriadaų sąveikose (modifikuota pagal P. Knight, 2002)

Dėstytojo akademinė laisvė ir universiteto autonomija atsiduria sąveikų ir įtakų tinkle. Pavadinčiau tai akademinės laisvės daugiapusiais spauštuvais. Vienoje plokštumoje galima pavaizduoti tik kelis tokių laisvės spauštuvų vektorius (8 pav.): dėstyto kokybės reikalavimai, studentų gausa ir skirtumai, mokymo priemonių prieinamumas, finansavimas, taisyklės ir pan.

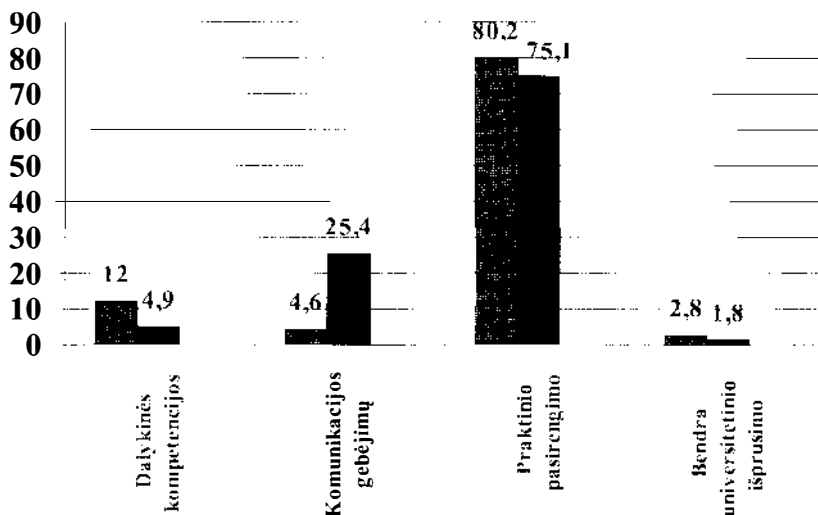

8 pav. Dėstytojo būsenos ir jo veiklos veiksniai (pavaizduoti tik keli)

5. Mūsų dilemos – ne vien mūsų problemos

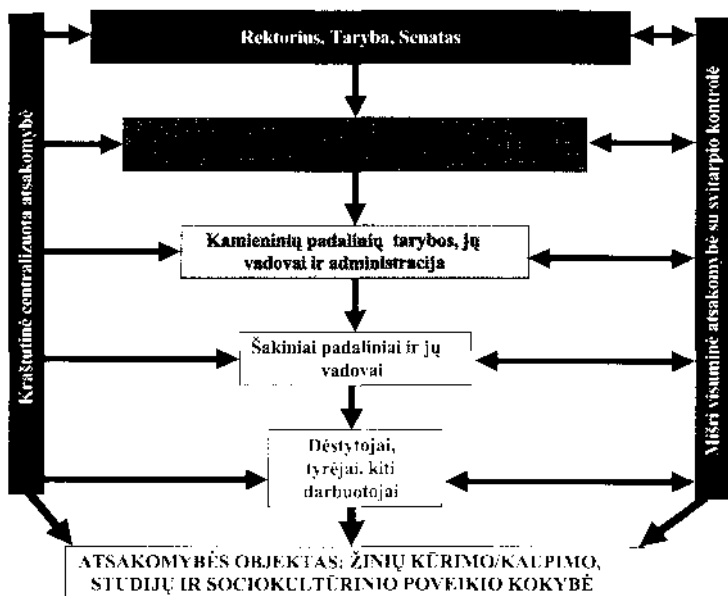
Dėstytojas atsiduria ne tik transakcijų ir visokių įtakų pinklėse, jo akademinė laisvė spaudžiama iš visų pusių, bet ir kyla aibė sunkiai išsprendžiamų dilemų. Deja, tos dilemos yra jau ne vien dėstytojo, o katedros, fakulteto, universiteto, vietinės ir centrinės valdžios ar net tarpvalstybinių institucijų reikalas. Visų dilemų ir problemų čia mes neišvardinsime. Sustosime ties keliomis, mūsų nuomone, gana svarbiomis.

Akademiškumas ar į praktinę veiklą orientuotas mokymas? Lietuva – nedidelė šalis. Aukštojo mokslo aprėptis greitai pasieks 50 proc. abiturientų. Tik 2–3 proc. iš jų tęs studijas doktorantūroje, užsiims tiriamuoju darbu, dėstytojaus universitetuose. Ne mažiau kaip 95 proc. mūsų alumnų užsiims konkrečiu praktiniu darbu. Ar akademiškai orientuotos universitetinių studijų programos atitinka tos praktikos reikalavimus (netgi kalbant apie atvejus, kai absolventas įsidarbina pagal specialybę)? B. Gruževskio ir kt. (2004) atlikta absolventų ir darbdavių apklausa parodė, kad įsidarbinusiems universitetų auklėtiniams labiausiai trūksta praktinio pasirengimo (80,2 ir 75,1 proc. atsakymų; 9 pav.). Manau, jog komentarai nereikalingi, ir plėtojant universitetines studijas būtina surasti pusiausvyrą tarp akademiškumo ir praktiškumo. Kol kas balansas yra praktinių įgūdžių mokymo nenaudai.

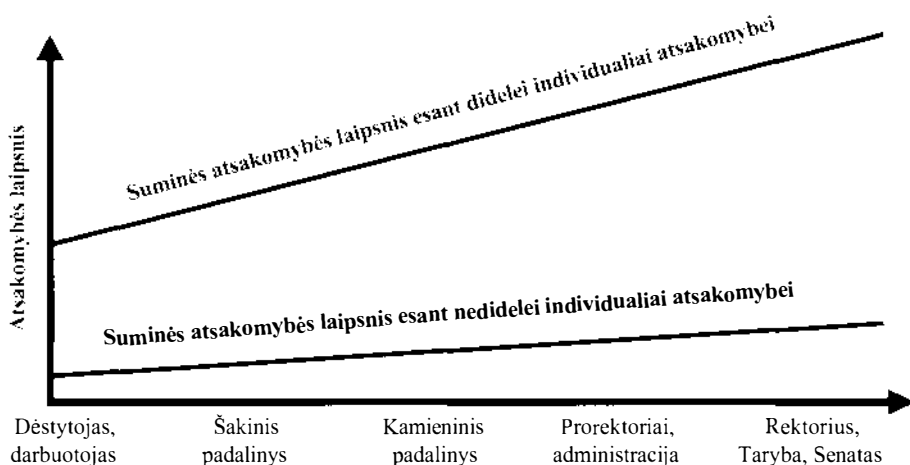
9 pav. Darbdavių ir absolventų nuomonės apie tai, ko labiausiai trūksta jauniems specialistams (B. Gruževskis, 2005)

Valdymo centralizacija ar decentralizacija? 10 pav. mes pamėginome pavaizduoti tris atsakomybės ir už jos slypinčios kontrolės variantus: kraštutinės centralizuotos (mažas pasitikėjimo laipsnis valdymo struktūros pakopomis), hierarchinės (kiekviena valdymo pakopa atsakinga už jai tiesiogiai pavaldžios pakopos veiklą) ir mišrios visuminės atsakomybės su savitarpio kontrole. Realiame gyvenime (taip pat ir mūsų universitete) aptiksime visų trijų variantų komponentus.

10 pav. Trys atsakomybės (ir kontrolės) tipai: kraštutinė centralizuota (kairėje pusėje), tipiška hierarchinė (rodyklės pav. viduryje) ir mišri visuminė atsakomybė (dešinėje pusėje)

Tačiau iš esmės pirmenybę reikėtų teikti mišrios visuminės atsakomybės su hierarchine struktūra kombinacijai: šiuo atveju individuali laisvė ir atsakomybė yra didesnė. Galima hipotetiškai teigti, jog esant didesnei individualiai atsakomybei bus didesnė ir visuminė atsakomybė (11 pav.). Didesnę individualią atsakomybę lemia dėstytojo ar universiteto administracijos pareigūno veiklos kontrolės mechanizmas, laisvos valios jausmas priimant sprendimus, savo įnašo į bendrą universiteto reikalą pajautimas, saugumo jausmas, kiti motyvuojantys veiksniai. Universitetai ganėtinai didelės organizacijos. Žvelgiant iš šono regis, jog jos perdėm centralizuotos: rektoriai ir centrinės administracijos prisiima tiek daug atsakomybės ir kontrolės svertų, kad žemutinėms grandims (pvz., šakiniams padaliniais) lieka tik formalus dėstytojų krūvio paskirstymas. Deja, netgi šia veikla, kurios rezultatai perduodami kiekvienais mokslo metais po du kartus į studijų skyrius, nepasitikima. Kiekvieną kartą prašant pamokėti dėstytojui kokį nors priedą iš kitų šaltinių, reikalaujama pateikti ir jo akademinį krūvį. Juk jeigu katedroms deleguojama funkcija pačioms tvarkyti krūvio paskirstymą, kam reikalinga nuolatinė šios veiklos kontrolė? Vadinasi, suteikta laisvė yra fikcija. Ką tuomet reiškia deklaracijos, kad katedros savo nuožiūra gali skirstyti pedagoginį krūvį, atsižvelgdamos į kitas dėstytojų veiklas (pvz., naujo paskaitų kurso rengimas, tiriamasis darbas)?

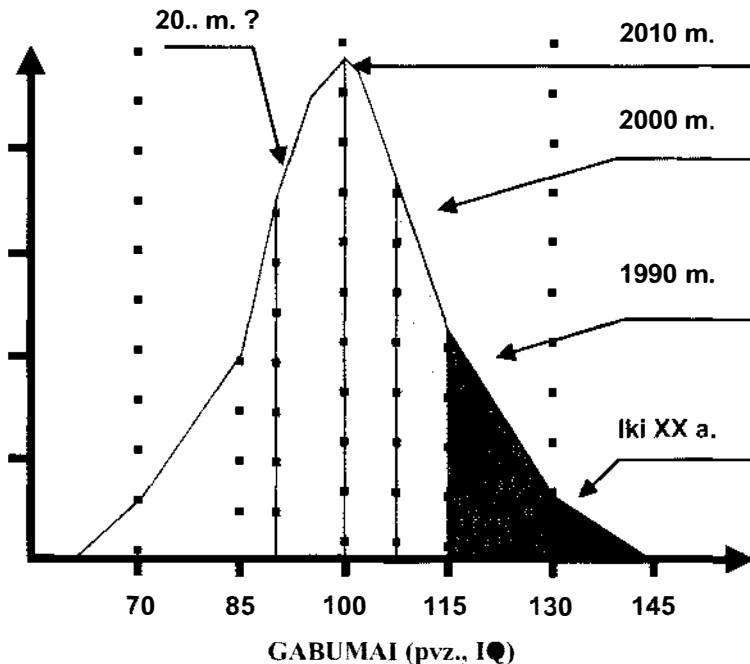
11 pav. Suminės atsakomybės laipsnio, esant mažai ir didelei individualiai atsakomybei, hipotetinės kreivės

Tradiciskai universitetų valdymas ir ypač ekonominis jo aspektas labai centralizuotas. Nors kamieniniai padaliniai ir disponuoja tam tikromis ekonominėmis laisvėmis, šakiniai padaliniai neturi jokių ekonominių savivaldos svertų. Esant tokiam lėšų stygiui paradoksiškai atrodo valstybės elgsena: didelė dalis studentų mokomi tam, kad papildytų kitų šalių darbo rinkas. Į mokymą investuotos lėšos negriš. Juk galimas ir kitas vienodų galimybių sudarymo būdas: valstybė suteikia paskolas kiekvienam norinčiam mokytis. Nedarbi valstybei, kuriai esi skolingas, – prašom gražinti paskolą. Studijų finansavimas pačių studentų įmokomis tikrai paspartintų decentralizacijos procesus ir panaikintų tarpkatedrinės ar net tarpfakultetinės nelygybės priežastis.

Studentų gausa/skirtybės ir mokymo kokybė. Studentų gausa tampa ne tik Vilniaus, bet ir kitų universitetų vis aktualesne problema. Problema yra ne ta, kad reikia dirbti su vis didesnėmis studentų auditorijomis. Pirma, atsiranda **didelė apkrovos nelygybė** tarp dėstytojų, aptarnaujančių studijų programas, turinčias didelį ir mažą studentų skaičių (pvz., tarp gamtamokslinių ir socialinių studijų

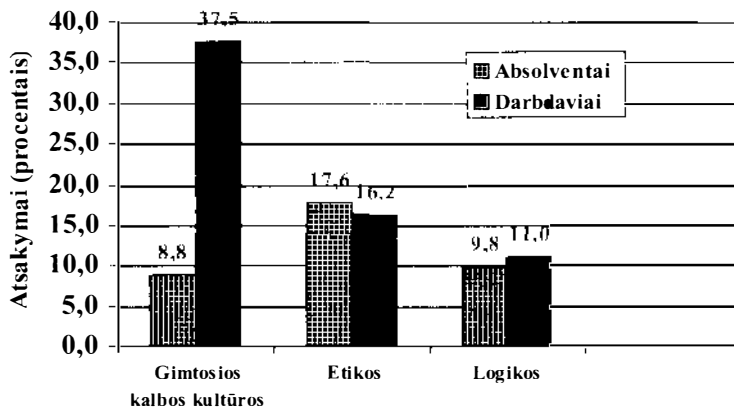
programų dėstytojų). Studentų žinių tikrinimas, konsultavimas, vadovavimas kursiniams, bakalauro ir magistro darbams bei disertacijoms – krūvis, tiesiogiai priklausantis nuo studentų skaičiaus. Tačiau Vilniaus universitete šis vadinamasis neauditorinis krūvis laikomas antrarūšiu, daug metų net į dėstytojų krūvių suvestines nebuvo traukiamas. ● ir dabartinė apskaita yra iki galo nesutvarkyta, palikta tik kaip fakultetų vidaus reikalas. Tokia taktika devalvuoja individualų darbą su studentais. Netgi tame pačiame fakultete ta nelygybė išlieka (ypač magistrantūros studijų programose: vienos katedros aptarnauja 2–5 studentus, kitoms tenka aptarnauti iki 60 magistrantų).

Antra, ypatingai aktuali visoms studijų programoms problema, kylanti iš studentų gausos, – **santykinis gabių studentų skaičiaus mažėjimas**. Didėjant universitetinio mokymo aprėpti, vis daugiau į universitetus patenka asmenų su menkesniais bendraisiais intelektualiais ir specialiaisiais gebėjimais. 12 pav. mes pavaizdavome hipotetinę norminį gabumų skirstinį (tai gali būti intelekto koeficientas, gabumo mokytis rodiklis, visų kognityviųjų gabumų integralinis rodiklis). Kairiojoje skirstinio dalyje atidėti menkesni už vidurkį gabumai, dešiniojoje – didesni. Iki XX a. pradžios į universitetus patekdavo tik keli procentai pačių gabiausių asmenų. 1990 m. buvo pasiekta 15–20 proc. aprėptis. 2000 m. ši aprėptis pasiekė vos ne 40 proc. Galimas dalykas, kad 2010 m., taip toliau plėtojantis aukštajam mokslui, persirisisime per skirstinio viršūnę ir universitetuose pradėsime mokyti asmenis, kurių intelektualiniai gebėjimai mažesni už vidurkį (dabar tokių pasitaiko tik vienas kitas).

12 pav. Universitetinių studijų aprėptis

Grįžkime prie B. Gruževskio ir kt. (2005) tyrimo: absolventų ir darbdavių buvo klausiama ir apie konkretesnių žinių trūkumą. 13 pav. matome atsakymus. Darbdaviai (37,5 proc.) ypač pabrėžia gimtosios kalbos kultūros trūkumą. Taip pat paminimas neišlavėjimas etikos ir logikos srityse (16,2 ir 11 proc.). Kalbiniai ir logikos gebėjimai yra žmogaus intelekto komponentai. Tai tik patvirtina mūsų teiginį apie sumažėjusį intelektualinį potencialą. Kita vertus, šis faktas turėtų priversti susirūpinti ir gimtosios kalbos mokymo programomis, ir žinių tikrinimu. Testavimo įsigalėjimas, perdėm didelė orientacija į „kalbos smulkmenas“ neišugdo gebėjimo reikšti minčių tiek žodžiu, tiek raštu, neugdo gebėjimo analizuoti ir mąstyti, t. y. naudotis kalba kaip mąstymo įrankiu.

13 pav. Darbdavių ir absolventų nuomonės apie tai, ko jauniems darbuotojams trūksta iš bendrakultūrinių dalykų (B. Gruževskis ir kt., 2004)

Studentų skaičiai universitetuose auga greičiau negu didėja finansavimas (ypač Lietuvoje, kurioje valdžia dėl savo beribio kišimosi apskritai sujaukė visą universitetinio mokymo finansavimą). Visa tai reiškia aukštojo, ypač **universitetinio, mokymo devalvaciją**. Valstybė turėtų suprasti, jog nėra nemokamo mokslo. Yra tik politiniai žaidimai tariamu nemokamu mokslu. Vadinasi, reikėtų parinkti kuo efektyvesnius studijų ir mokslo finansavimo būdus. Ypač finansiškai nuvertintas socialinių ir humanitarinių specialybių studentų mokymas, nes kaip tik šiose srityse labiausiai didėjo studentų skaičiai. Ir kol studijos bus tariamai nemokamos, o mokslas bus finansuojamas dar pagal sovietmečių sukurtas darbo vietas, tol didelės pažangos neturėsime.

Studentų gausa kelia vieną technologinę problemą: dėstytojams tenka dirbti su skirtingų gabumų studentais. Studentų skirtybes nulemia ir universitetinio mokymo globalizacija (vis daugiau į tas pačias studijų programas ateina skirtingų kultūrų studentų, pvz., pagal *Socrates/Erasmus* mainų programą, visuomenės demokratizacija ir vienodų galimybių sudarymas realizuojant pagrindines žmogaus teises (pvz., vis daugiau universitetuose matome neįgalių asmenų), mokymosi visą gyvenimą reikmė (pvz., studijų programose aptinkame vis skirtingesnio amžiaus klausytojų), lygių socialinių galimybių realizavimas vyrams ir moterims (pvz., buvusiose „vyriškose“ studijų programose – filosofijos, technikos, fizikos – vis daugiau rasime merginų, ir atvirkščiai).

Didesnė studentų gausa reiškia ne tik intelektinių, lytinių, kultūrinių ir kitokių skirtybių iššūkį. Studentai skiriasi ir savo mokymosi stiliais. J. Biggs (2003) išskiria du mokymosi stilius: „akademiškąjį“ ir „neakademiškąjį“. „Akademiškojo“ stiliaus studentai jau iš pat pradžių studijas gali pradėti nuo aukštesnių pakopų (bandymų, problemų sprendimo), o „neakademiško“ stiliaus studentai ilgainiui lavinasi žemesnėse lavinimo pakopose (klausydami paskaitų, mokydamiesi pasisakyti seminaruose). Vadinasi, dėstytojui būtina surasti dėstyimo stilių, priimtina daugumai studentų, taip pat atsižvelgti į kraštutinumus.

Universalizmas ar specializacija? Mes jau vardijome galimas universalizmo raiškas. Kalbant apie universitetinį studijų ir tyrimų lygmenį, pabrėžiamas visapusiškumas. Siaurai specializuota studijų ir tyrimų institucija vadinama institutu arba akademija. Universitetas – tai daugybės krypčių ir sričių studijas realizuojanti institucija. Fakultetai – tai galimybė rinktis tas kryptis ir sritis. Ir vis dėlto vienas klausimas lieka atviras: kiek universalizmo principas tinka atskirai studijų programai? Studijų krypčių reglamentai (deja, jų dar nedaug turime) nustato bendrauniversitetinių, specialybės pagrindų ir specializacijos dalykų santykį. Tačiau niekas negali jo pagrįsti, nes anksčiau nebuvo atlikta jokių empirinių tyrimų. Ar reikėtų specializacijas įvesti pagrindinių studijų pakopoje? Universitetų lenktyniavimas rodo, kad toks specializavimas pradedamas (pvz., socialiniame darbe). Kur tas aukso

vidurys tarp universalumo ir specializacijos? Pavyzdžiui, bakalauro pakopos studijos galėtų būti socialinių mokslų srities. Magistrantūros pakopoje specializacijos būtų psichologija, sociologija, socialinis darbas, edukologija, ekonomika, teisė ir t. t. Tokios studijos būtų ekonomiškos, nes dėstytojais dėstyti dideliems studentų srautams. Dabar įsivyravo socialinių mokslų kryptių pagrindinės studijos, kurios magistrantūros pakopoje skyla į smulkesnes specializacijas. Čia vėlgi galimi du variantai: 1) visiškai specializacijų atskyrimas ir jų fiksavimas atskiromis studijų programomis (pvz., psichologija: organizacinė, pedagoginė ir klinikinė); 2) bendra studijų programa su negilia vidine specializacija (pvz., klinikinis socialinis darbas, socialinis darbas bendruomenėje, socialinė vadyba ir t. t.). Manytume, jog antrasis variantas yra paslankesnis ir reaktivesnis pokyčiams, nes nereikalauja atskiros specializacijų registracijos ir ekspertinio vertinimo, užtrunkančio kartais iki dvejų metų.

Profesijos uždaramas ar atvirumas? Su universalumo ir specializacijos problema susijęs ir specialybės uždaramo ir atvirumo kitoms specialybėms klausimas. Pavyzdžiui, į edukologijos magistrantūrą ar doktorantūrą priimami bet kurios krypties ar srities išsilavinimo asmenys (praktiškai net pedagogo profesinės kvalifikacijos nereikia turėti), patekti į socialinio darbo magistrantūrą iš kitų studijų kryptių galima tik per specialiąsias profesines studijas. Patekti į Vilniaus universiteto psichologijos magistrantūrą iš kitų kryptių tiesiogiai negalima. Būtinai psichologijos krypties bakalauro studijos, po kurių asmuo dar neįgyja profesinės kvalifikacijos. Asimetrija akivaizdi. Ar ji empiriškai pagrįsta? Deja, čia remiamasi „sveiko proto“ principu.

Studijų lankstumas ar fiksuotumas? Visa universitetinių studijų eiga biurokratizuota tiek, kad apie studijų lankstumą nėra ką ir kalbėti. Norint būti visateisiu VU studentu, būtina į jį įstoti. Įstojus būtina semestras po semestro išpildyti studijų programą, kitaip studentas tampa skolininku. Valstybė visiškai neremia laisvųjų klausytojų. Jiems leidžiama rinktis tik tris dalykus. Kodėl ne 4 ar 5? O juk kiekvienas, gebantis universitete studijuoti asmuo, turi teisę į valstybės paramą. Vadinasi, ta parama turėtų galioti ir studijuojant tik kelis dalykus. Mažos galimybės bent laisvus dalykus studijuoti kituose universitetuose. Nėra tarpuniversitetinio studentų judėjimo. Tik pirmieji bandymai stebimi organizuojant tiltą tarp neuniversitetinių ir universitetinių studijų. Be abejo, fiksuota tvarka suteikia ramesnį gyvenimą administracijai, o nusižengimai ar nuokrypiai nuo šios tvarkos papildo universitetų išdą. Tačiau demokratėjant visuomenės gyvenimui tas lankstumas turės stiprėti.

Dalykinis ar modulinis mokymas? Universitetų orientacija į akademiškumą neleidžia dalykinio mokymo pakeisti modulinio mokymu. Pavyzdžiui, norint, kad socialinio darbo specialybės studentai gautų pakankamai psichologijos žinių, į jų studijų programą privalome įtraukti kelis psichologijos dalykus – *psichologijos įvadą, socialinę, asmenybės, pedagoginę, raidos* ir kitas psichologijas. Šias disciplinas dėsto „grynieji“ specialistai – geri tų dalykų žinovai. Tačiau perteikiamos žinios labai atitrūkusios nuo realaus konteksto, nuo to, ko praktiniame darbe reikia socialinio darbo specialistui. Juk jeigu tos psichologijos skirtos socialinio darbuotojo profesinei kompetencijai plėtoti, jo veikloje kylančioms problemoms spręsti, jos negali būti dėstomos pačios sau. Bet kuri realaus kliento problema yra daugiaplanė ir jos sprendimui vienu metu reikia kelių psichologijų.

Studijų kokybė ir universitetų lenktyniavimas. Nors universitetams atseikėjama „teisingai“ iš to paties valstybės išdo, yra galimybė užsidirbti pinigų iš viršplaninio priėmimo, kitų studijų formų, perkvalifikavimų. Ir štai šiame lenktyniavimo bare **aukštai iškelta kokybės kartelė – pralaimėjimo prielaida**. Galima per metus ar per pusmetį buvusios aukštesniosios mokyklos auklėtinį padaryti bakalauro, o visai kitos krypties specialistą – zooinžinierių ar plastmasių specialistą – edukologu ar socialiniu darbuotoju. Pvz., Vilniaus universitete socialinio darbo magistras kitos krypties absolventas gali tapti tik po 2,5 metų studijų. Yra universitetų, kurie tokį kvalifikacinį laipsnį ne tos krypties specialistui suteikia per 1,5 m. O jeigu dar ir įmokos už mokslą mažesnės – norinčių persikvalifikuoti apstu. Ypač šia galimybe užsidirbti kokybės sąskaita naudojasi universitetų visokie kvalifikacijos tobulinimo padaliniai. Tokie sumažėjusios atsakomybės – tiek individualios, tiek visuminės – atvejai turėtų būti svarstomi bendrame tarpuniversitetiniame forume (pvz., Rektorių konferencijoje). Atsakingiau turėtų elgtis ir studijų kontrolės įstaigos bei aukšti Švietimo ir mokslo ministerijos

pareigūnai. Štai buvusios kadencijos ŠMM viceministras „leisdavo sau“ leisti pradėti neekspertuotas studijų programas, kurios paskui nebūdavo ekspertuotos Studijų kokybės vertinimo centre.

Studentų savarankiškas darbas ar kuo daugiau kontaktų su dėstytoju? Tik nedidelė dalis (2–3 proc.) studentų gali studijuoti savarankiškai. Kitiems, „neakademiškiems“ asmenims, reikalinga didesnė ar mažesnė mokymo pagalba. Tam ir skiriamos auditorinės valandos, konsultacijos, supervizijos, vadovavimai. Norėtume atkreipti dėmesį į du paradoksus. Neakivaizdininkus savo gabumais ir didesniu akademiškumu lenkia dieninių studijų studentai. Tačiau pastarieji turi kelis kartus daugiau kontaktinių valandų su dėstytojais. Kitaip tariant, **tie, kuriems reikia daugiau mokymo, gauna jo mažiau.** Antras paradoksas (jį geriau vadinti prieštaravimu): kuo daugiau kontaktinių valandų, tuo daugiau reikia dėstytojų, vadinasi, tuo brangesnės studijos. Makro, arba universitetų lygmeniu, lėšos skiriamos pagal dėstytojų tenkančių studentų skaičių. Mikro, arba katedrų lygmeniu, jau taikomas kitas rodiklis – auditorinių valandų skaičius. Tačiau iki šiol nė vienas universitetas neturi aiškių kriterijų: koks turi būti auditorinis krūvis, kaip įvertinti neauditorinį krūvį ir tą dėstytojo veiklos dalį, kuri vadinama metodiniu ir tiriamuoju darbu. VU mėginimai sunorminti šį reikalą kol kas nesėkmingi. Esant tokiai netvarkai dėl krūvių labai nevienodoje padėtyje atsiduria katedros, neturinčios arba mažai turinčios studentų, ir katedros, turinčios daug studentų. Čia prasideda manipuliacijos: dėstytojai kratosi neauditorinių valandų (pvz., vadovavimo studentų bakalauro ar magistro darbams), katedros stengiasi kuo labiau auditorizuoti studijų programas. Auditorizacijos rodikliu gali būti studijų programos auditorinių valandų ir bendro valandų skaičiaus santykis. Jis neturėtų būti vienodas visoms studijų programoms, tačiau kokios nors apibrėžtys, kurių negalima peržengti, turėtų būti. Pvz., šių eilučių autoriaus skaičiavimais, VU Filosofijos fakultete labiausiai auditorizuotos psichologijos, mažiausiai – filosofijos studijų programos. Gal taip ir turi būti, tačiau kur to „turi būti“ empirinis ir teorinis pagrindimas? Ar kas nors ir kada nors svarstė šį klausimą? Manau, jog šį paradoksą, kai aukštesnėse universiteto (pirmiausia turiu omenyje Vilniaus universitetą) struktūros pakopose finansavimas skirstomas pagal studentų skaičių, o žemiausioje grandyje jau pagal dėstytojų tenkantį krūvį (daugiausia auditorinį), būtina kuo skubiau spręsti. Problemą gilina tai, kad dėstytojo pedagoginio krūvio ribos neturi aiškių ir griežtų kriterijų. Padalinių administratoriai pradeda manipuliuoti skirtingų dalykų dėstymo skirtybėmis, darbu kituose kamieniniuose padaliniuose ir pan. Būna taip, kad tame pačiame fakultete esant toms pačioms kitoms sąlygoms vieno dėstytojo bendras pedagoginis krūvis yra vos 500 val., tuo tarpu kito – daugiau kaip 1600 val. Kol šita krūvių nelygybė tarp katedrų nebus sutvarkyta, tol klestės ir tos nelygybės gynimo demagogija.

Academia per se ar reakcija į visuomenės poreikius? Universitetų ir jų veiklos bendrąją paskirtį (misiją) mes apibūdinome kaip sociokultūrinę reprodukciją. Kaip biologinė reprodukcija, taip ir ši, yra reprodukcija su pokyčiais: įdiegiami nauji mokymo metodai, sukauptos ir besimokantiejiems perduodamos naujos žinios, kurių neturėjo studentais būdami dabartiniai dėstytojai, dalis tų žinių jau virto praktinėmis technologijomis. Atskirų profesijų ir specializacijų poreikį formuoja rinka. Universitetas turi būti jautrus rinkos pokyčiams ir labai lanksčiai reaguoti į juos. Tačiau akivaizdu, kad kartais visiškai naujų profesijų studijų programos tiražuojamos vos ne visuose universitetuose ir iš inercijos tęsiamos, nors rinka jau persotinta. Taip atsitiko su socialinių darbuotojų ir pedagogų rengimu. Aukšti pareigūnai save ramina tuo, kad rinka viską sureguliuos. Tačiau situacija, kai biudžetinių pinigų skirstymas universitetams yra pagal „nemokėjimo už mokslą principą“, o atskirų profesijų ir specialybių paklausa paliekama reguliuoti rinkai, yra visiškai nevykusi. **Rinkos principas turi veikti nuo pat studijų rinkimosi pradžios.** Daug studentų „nueina“ studijuoti ten, kur valstybė sukuria nemokėjimo už mokslą galimybę. Vienodas galimybes gauti valstybės paramą turi turėti visi jauni piliečiai. Valstybė suteikia paramą kredito forma, ir už jos efektyvų panaudojimą atsako jau pats žmogus. O jis jau rinksis jam paklausia (taip pat interesus atitinkančią) profesiją universitete, kuris teikia kokybiškas studijų paslaugas. Išankstinė bendro pyrago riekės garantija („nemokamo mokslo“) situacija padaro universitetus **akademijomis per se**, t. y. institucijomis, įsuktomis į savo interesų tenkinimo ritualizaciją nesidomint visuomenės poreikiais. Biurokratinė studijų priežiūros sistema

yra nelanksti, nėra galimybių rengti platesnio tarpdisciplininio profilio profesionalų. Visa ta studijų atnaujinimo veikla tampa tik paviršutiniška imitacija. Jeigu valstybė nesugeba gudriai planuoti studijų (o tokiam veiksmui tikrai reikia daug sąnaudų), tegul palieka šį reikalą rinkos reguliacijai (čia sąnaudų tiek daug nereikės, pakaks nubrėžti bendrąsias gaires).

6. Intelektas, žinios ir tautos galia

Dėl daugelio priežasčių žmogaus biologinė cvoliucija yra sustojusi arba labai smarkiai sulėtėjusi, tačiau sociokultūrinės cvoliucijos tempai tikrai nelėtėja. Biologinės cvoliucijos procese rūšies ar populiacijos išlikimo garantas buvo atskiro individo išlikimas – išgyvenimas iki reproduktyvaus amžiaus ir giminės pratęsimas, sociokultūrinės cvoliucijos procese prie šios biologinės funkcijos prisidėjo vadinamoji grupinė atranka. Tautų istorija ir dabartinė jų gyvavimo paviršutiniška analizė rodo, kad šalia individualių galių išlikti vis svarbesnę vietą užima žmonių **grupinio išlikimo galia**. Kas gi nulėmė tai, kad vienos tautos ir tautų grupės (pvz., slavai, germanai, anglosaksai) pakankamai sėkmingai plėtojo tiek savo geografinį arcalą, tiek skaitlingumą, tiek ekonominę galią, kitos gi pasidavė anų įtakai, „traukėsi“ ir fizinc, ir socioekonominė prasme? Istorikai ir politikai ras daug tokios diferencijuotos populiacinės raidos priežasčių (pvz., susiklosčiusi geopolitinė situacija, gamtos turtai, priešų buvimas ar nebuvimas). Mes norėtume atkreipti dėmesį į galimas psichologines (gal geriau socialines psichologines) tautos klestėjimo ar jos nykimo priežastis. Kokios individualaus ir grupinio funkcionavimo savybės čia galėtų būti reikšmingos? Grupinio (tautinio) tapatumo jausmas? Iš protėvių primatų paveldėtas hierarchinės organizacijos stilius? Šeimos santykių tipas? Tikėjimas? Altruistinių tendencijų, taip būdingų hominidams, stiprumas? Be abejo, negalime sumenkinti ar perdėm sureikšminti nė vicnos atskiros tendencijos. Nėra mokslinių įrankių jų įtakos svoriui nustatyti. Tačiau nuojauta ir svcikas protas sako, kad ne paskutinioji vieta čia priklauso atskirų individų **intelektui ir tautos suminėms žinioms**, taip pat gautoms iš kitur. Jų plėtrai ir kūrėsi universitetai. Taip, gana anksti atsirado universitetas Lietuvos teritorijoje. Tačiau **Vilniaus universitetas buvo ne lietuvių tautos universitetas**. Savo esme tai buvo slavų – iš esmės lenkų kultūros universitetas. Vieną kartą tai pasakykime aiškiai. Kalba yra intelekto ir žinių plėtros įrankis. Nei lenkmečiu, nei carinės okupacijos metais universitetas neplėtojo lietuvių tautos kalbos ir kultūros, kaip tai darė Prancūzijos, Vokietijos, Anglijos ar Rusijos universitetai. Tautos universitetu jis tapo tik sovietmečiu ir antrosios nepriklausomybės laikmečiu. Tarpukariu lietuvių tautos universitetas buvo Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių tauta snūduriavo naivios baudžiauninkiškos ir valstietiškos kultūros lopšyje, kol nepabudo XX a. pradžioje. Šių eilučių autoriui didžiausias stebuklas yra tai, kad 1918 metais sugebėjome galutinai atsibusti. Juk **tik nuo 1918 m. prasidėjo lietuvių kalbos tapymas žinių ir abstraktaus mąstymo (verbalinio intelekto) kalba**. Mes labai pavėlavome. Ir štai dabar, kai mūsų kalbos plėtra pasiekė tikrai aukštą lygmenį, vėl reikia mušti pavojaus varpus: ją vis labiau nurungia gcografškai tolima, bet internacionaline tampanti anglų kalba. Manychiau, čia jau reikia ir šio kio tokio nacionalistinio prieskonio, kad atsispirtume tam pavojui. Pakanka to, kad mūsų garsieji didieji kunigaikščiai, vaikydami daugiau savo asmcinių interesų (čia gal ir yra vienas iš lietuviškųjų bruožų), lietuvių kalbos nepadarė valstybės kalba. Paradoksalu, kai užkariautojai kalba užkariautųjų kalba nctgi savo etninėje teritorijoje. Taip jau buvo, o mes srbciname anais laikais išvirtą kunigaikščių sriubą.

Negalima nepaminti su intelektu tiesiogiai susijusios, vis dažniau aptariamos protų nutekėjimo problemos. Lietuva buvo ekonominio ir kultūrinio klestėjimo pakraštys. „Prabudęs“ gudresnis valstietis ar buvęs baudžiauninkas judėjo geresnio gyvenimo gradiento – Vakarų kryptimi. Iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvą paliko apie 500000 (maždaug šeštadalio) Lietuvos teritorijos gyventojų – potencialiai protingų, tik nemokytų valstiečių. Per Antrąjį pasaulinį karą netekome dar apie 500000 žmonių kartu su pripažintos protingos žydų tautos atstovais, dirbusiais Lietuvai. Po Antrojo pasaulinio karo 150–

200 tūkstančių pakankamai išsilavinusių žmonių „pabėgo“ į Vakarus. Daug inteligentų arba sėkmingai besivertusių (vadinasi, ir protingesnių) ūkininkų carinės ir sovietinės okupacijos metu prievarta buvo gabenami priešinga – Rytų kryptimi. Dėl šių priežasčių Lietuva nuskurdo visai, tačiau **labiausiai buvo skurdinamas jos intelektualinis potencialas**. Ir štai antrosios nepriklausomybės laikmečiu (kunigaikščių laikų Lietuvos nenorėčiau vadinti nepriklausoma) prasidėjo trečioji – jau savanoriškos emigracijos banga. Išvyksta dažniausiai mokyti ir užsienio kalbas mokantys žmonės – mūsų universitetų auklėtiniai. Tai vėlgi intelektualinio potencialo skurdinimas. Darbdaviai vienu balsu rėkia: yra dar žmonių, bet nėra gebančių dirbti (pvz., net bulvių rūšiuoti). Visos po antrojo atgimimo buvusios valdžios, atrodė, tik ir propagavotokias „nemokamo“ universitetinio mokymo schemas, kurios skatino emigraciją: kuo didesnio skaičiaus žmonių mokymas už dyką ir neaprūpinimas jų gerai apmokamu darbu. Juk rengiame kadrus kitoms, labiau nei mes klestinčioms tautoms. Pastaraisiais metais vykdomą **lietuvių tautos intelektualinį skurdinimą jau įvardyčiau kaip nusikaltimą**.

Lietuva neturi gamtos turtų ir kitokių gamtinių šaltinių klestėjimo plėtrai. Tokioms tautoms svarbu plėtoti intelekto resursų reikalaujančias technologijas. Vadinasi, tas potencialas turi būti kuo skubiau atkurtas. Kadangi intelektualiniai gebėjimai 60–80 proc. paveldimi, šis potencialo atkūrimo procesas bus ilgas. Tačiau intelektas (ypač jaunų žmonių) yra jautrus ir mokymuisi, t. y. žinioms. Jos sudaro intelekto konkretų turinį. Išmokstama taip pat ir problemų sprendimo būdų. Paimkime mokymo(si) ir veikimo būdų kontinuumą: stebėjimas ir klausymas – eksperimentavimas – praktikavimasis – išmuktų dalykų pavertimas gebėjimais – mokėjimų ir įgūdžių pritaikymas naujame kontekste – kitų asmenų mokymas. „Akademiški“ studentai visą šį kontinuumą perpranta greitai, „neakademiški“ – lėčiau. Tačiau jie pasiekia tai. Vadinasi, mūsų ekonomiškai, intelektualiai ir dar kitaip nuniokotai valstybei mokslas yra ypatingai svarbus. Todėl jis turi būti organizuotas racionaliausiu būdu. Kuo mūsų piliečiai daugiau žinos, tuo jie bus protingesni, tuo mažiau turėsime destruktivaus elgesio apraiškų (asocialaus elgesio, homicidų, suicidų, alkoholizmo, smurto prieš vaikus ir pan.). Žiniasklaida kuria įspūdį, kad destruktivumas yra tapęs lietuvių nacionalinio charakterio bruožu, o pats destruktivus elgesys yra mūsų gyvenimo būdas. Žinios ir protas didina žmogaus atsakomybę ir mažina destruktivumo tendencijas. Svarbu, kad tas destruktivumas neišsikrotų visų lygmenų valdžioje. Jei to neatsitiks, po kelių dešimtmečių turėsime klestinčią Lietuvą.

***

Šiame pranešime pateiktus samprotavimus norėčiau užbaigti viena išvada: **būtina iš esmės keisti švietimo (sociokultūrinės reprodukcijos) ir ypač aukštojo mokymo politiką**. Būtina optimizuoti studijų tvarkas, skatinti universitetų bendradarbiavimą (o ne patologišką konkurenciją), visokiais būdais motyvuoti jaunos asmenis dirbti savo šaliai, pereiti nuo „nemokamo“ (iš mokesčių mokėtojų kišenės mokamo) prie asmenį kredituojamo mokymo, mažinti studijų kaštus didinant studentų srautus ir mažinant universitetų skaičių. Lietuvai pagal gyventojų **skaičių pakaktų vieno Lietuvos universiteto** (kaip, pvz., yra Velse) su galimais filialais ir 3–4 kolegijų. Tačiau atrodo, kad pagal valstybės struktūrinę organizaciją – visokių tik didelėms šalims būdingų institucijų (pvz., ministerijų skaičių) kūrimą, apsirūpinimą lengvatomis, lyderystės manierą valdžios vyrai Lietuvą įsivaizduoja kaip supervalstybę. Lietuvai reikalingas realus ir racionalus bei praktiškai naudingas, o ne asmeninių interesų, kaip kunigaikščių laikais, plėtojamas šovinizmas.

Literatūra

1. **Biggs J.** *Teaching for Quality Learning at University*. Buckingham: SRHE and Open University Press, 2003. XII, 309 p.
2. **Bogue E., Grady and Hall, K. B.** *Quality and Accountability in Higher Education: Improving Policy, Enhancing Performance*. Westport and L.: Praeger, 2003. XIV, 269.
3. **Covan J.** *On Becoming an Innovative University Teacher: Reflection in Action*. Buckingham: SRHE and Open University Press, 2000, XI, 173 p.
4. **Gruževskis B. ir kt.** *Aukštųjų universitetinių mokyklų absolventų konkurencingumas darbo rinkoje darbo jėgos pasiūlos kontekste (darbdavių ir absolventų apklausos duomenys)*. (Tyrimo rezultatų pristatymas ŠMM 2005 01 11). V.: Darbo ir socialinių tyrimų institutas, 2004. 12 p. (Rankraštis)
5. *Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action: Autonomy, Social Responsibility and Academic Freedom*. Paris: UNESCO, 1998. 12 p.
6. **Itzkoff S. W.** *Human Intelligence and National Power: A political Essay in Sociobiology*. N. Y. et al: Peter Lang, 1991. XI, 256 p.
7. **Knight P. T.** *Being a Teacher in High Education*. Buckingham: SRHE and Open University Press, 2002. VII, 245 p.
8. *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. V.: LII I kla, 2004. 346 p.
9. **Morin, E.** *Seven Complex Lessons in Education for the Future*. Paris: UNESCO Publ., 2001. 95 p.
10. *New Directions in Professional Higher Education*. Buckingham: SRHE and Open University Press, 2000. XVI, 250 p.
11. *Quality Assurance for University Teaching*. Buckingham: SRHE and Open University Press, 1993. XI, 316 p.
12. *Reconstructing Professionalism in University Teaching, Teachers and Learners in Action*. Philadelphia: SRHE and Open University Press, 2001. XIV, 208 p.
13. *Vilniaus universiteto statusas*. V.: VU I-kla, 2002. 30 p.
14. **Yorke M. and Longden B.** *Retention and Student Success in Higher Education*. Maidenhead: SRHE and Open University Press, 2004. XV, 180 p.